

2024
№ 5

ISSN 3030-380X

**TA'LIMDA
ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**

XALQARO ILMIY METODIK JURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

INTERNATIONAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Международный научно-методический журнал

PROSPECTIVE RESEARCH IN EDUCATION

International Scientific Methodological Journal

№ 5 2024

**Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK
Rayosatining 2024-yil 7-iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va
psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy
maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.**

BOSH MUHARRIR:

TILAVOV MUXTOR HASAN O'G'LI

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Eko Sri Margianti - Gunadarma universtiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Xamidov Obidjon Xafizovich- Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Axmedov Murodjon Ubaydullayevich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. (Oriental universiteti rektori)

Salixov Saidamir Alisher o'g'li - iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Toshkent shahridagi Turkiyaning Iqtisodiyot va texnologiyalar universiteti, Toshkent filiali fakultet rahbari

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich – siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetning "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasida professori.

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetning "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasida professori.

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasida mudiri)

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasida dotsenti)

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasida dotsenti)

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi)

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida mudiri)

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich- pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida mudiri)

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish bo'limi boshlig'i)

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - pedagogika fanlari doktori, professor (Samarqand viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori)

Ibraymov Asqar Esbosinovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, Elektron ta'lim bo'limi boshlig'i)

Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Buxoro davlat universiteti Tahririy-nashriyot bo'limi boshlig'i)

Radjabov Dilshod Zaripovich - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida mudiri)

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasida dotsenti)

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida o'qituvchisi

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2024-yil 26-mart № 245685 -sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

MUNDARIJA

Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU		
Xamidov Obidjon Xafizovich	O'zbekistonda inklyuziv turizm infratuzilmasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari	5
Siddiqova Sadoqat G'afforovna	Oliy muhandislik maktabining faoliyati mazmuni va muhandis-pedagogga qo'yiladigan talablar	10
PSIXOLOGIYA		
Muxtarova Aziza Erkinovna	Talabalarda umumiy intellektual faoliyat va refleksiv qobiliyatlarni rivojlanishining pedagogik-psixologik jihatlari	16
Miraxmetova Laziza Farruxovna	Sanogen tafakkurni tarkibiy komponentlarini rivojlantirishning psixologik asoslari	23
Ruziev Nodirbek Ikromovich	Muloqotning psixologik tizimi va vazifalari	28
Shukurova Gulnoz Muhammadovna	Kichik maktab yoshdagi o'quvchilar tafakkuri va intellektual taraqqiyotida amaliy psixologik usullardan foydalanishning o'ziga xos jihatlari	31
Baxriddinov Nurali Bekmurodovich	Kredit-modul tizimini takomillashtirishda mustaqil ta'lim olish imkoniyatini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari	37
Raximova Dilbar Muxitdinovna	Yoshlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini shakllantirish va rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari	42
Salomova Nagiza Sattorovna	Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy mahoratini oshirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	46
Po'latova Madina Shavkatovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilar diqqatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	50
Sherimbetova Zamira Shalabayevna	Oliy ta'lim muassasasi talabalarida o'quv fanlarini o'zlashtirishining pedagogik-psixologik determinantlari	54
Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna, Barnoyeva Sevara Uchqun qizi, Barnoyeva Samarabonu Uchqun qizi	Ta'limni tabaqalashtirishda motivatsiya va kognitiv qiziqishning ta'siri	58
Sayidov Sayfiddin Inatillo o'g'li	Rahbarning shaxsining faoliyatiga ta'sir etuvchi xarakter xususiyatlari	65
Musayeva Muxlisa G'aybullayevna	O'smirlar ma'naviy qiyofasini shakllantirishda affiliatsiya motivining o'рни	68
Bakoeva Maftuna Shukhratovna	Types of bullying situations and social psychological factors among school students	78
Qodirova Dilnoza Murtazoyevna	Bo'lajak psixologlar muloqotga kirishuvchanlik kompetentligini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	81
Razakov Farxod Kuvandikovich	Talabalarni o'quv faoliyati motivlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik determinantlari	85
Alimbayeva Ozodaxon Isabekovna	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ijtimoiy-axborot kompetentligining psixologik xususiyatlari	90
Mirxodjayeva Dilorom Batirovna	Bo'lajak muhandislarda kasbiy sifatlarning namoyon bo'lish xususiyatlari	96
Urazbayeva Yulduz Abdullayevna	Kasb-hunar maktabi o'quvchilarida ta'lim motivatsiyasining eksperimental tadqiq qilinishi	102
Ubaydullayeva Naziraxon Fazliddinovna	Logoterapiya - hayot mazmunini aniqlashga yo'naltirilgan texnikalarning mazmun mohiyati	106
Raximova Nazokatxon Kasimjanovna	Talabalarda ta'lim sifatini oshirishda pedagogik psixologik texnologiyalarning o'рни	112
Omonova Nargiza Raximovna	Bo'lajak muhandislarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari mazmuni	116
Baxronov Abbas Faxridin o'g'li	O'smir yoshidagi kurashchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	123
Xaydarova Lobar Xalimovna	Talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish strategiyasi	126

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna	Oilada ota-ona psixologiyasi rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	130
Hotamova Maftuna Madatovna	Zamonaviy ta'lim yondashuvlari asosida o'quvchilarda ingliz tili savodxonligi darajasini rivojlantirish metodikasi	134
Matniyozova Marhabo Abdug'aprovna	Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari	143
Ulug'ova Shahlola Musliddinovna	Iqtisodiy o'zgarishlarning tadbirkor shaxsi faoliyatiga ta'siri	147
Ahmedova Mohira Sultonboyevna	Uyushmagan yoshlar ijtimoiy moslashuvining psixologik determinantlari	152
PEDAGOGIKA		
Soatov Asadulloh Jabborovich	Ma'lumotlarni eslab qolishda assotsiativ usullardan foydalanishning mnemonik ahamiyati	156
Nurmatov Nurhayot Nurziyot o'g'li	Koping strategiyalarining pedagoglardagi frustratsion tolerantlikka ta'siri	161
Saparova Shahlo Ramazonovna	Elbek va sadriddin ayniy asarlaridan foydalanib bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik xususiyatlari	166
Asrorova Saodat Abdullo qizi	Talabalarning kasbiy ko'nikmalari va mahoratini rivojlantirish yo'llari	173
Ishanova Muxayyoxon Muxtarovna	Talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash - ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida	178
Atakulova Nargizaxon Alijonovna	Talabalarda sog'lom diniy dunyoqarashni rivojlantirish tizimini takomillashtirish	183
Abduraxmonova Munisa Ahat qizi	Ta'limiy faoliyatda axborot bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishning psixologik aspektlari	187
Islomov Nurtoy Namoz o'gli	Ilmiy-didaktik atamalarni o'zlashtirishining psixologik komponentlari	191
G'aniyev Jamshid Husniddin o'g'li	Migratsiyaning o'smir tarbiyasi va uning ijtimoiy adaptatsion jarayoniga ta'sir etuvchi salbiy holatlari	196
Dilova Nargiza Gaybullayevna, Xojiyeva Nasiba Baxodirovna	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichlari	199
Temirova Iqbol Sadriddinovna	Kolloborativ yondashuv asosida adabiy va nutq kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik – psixologik imkoniyatlari	205
Jumayeva Gulnoza Tursunpo'atovna	Og'ishgan xulq determinatsiyasi va uning ijtimoiy ahamiyati	212
Baxtiyorova Umida Ulug'bek qizi	Ta'lim tarbiya jarayonida yoshlarni ijtimoiy munosabatlarga moslashuvining psixologik xususiyatlari	216
Ibrohimova Mohichehra Furqat qizi	Boshlang'ich sinflarda raqamli texnologiyalar asosida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi	221
Bakayeva Rayxon Izatovna	Kreativ fikrlash- funksional savodxonlikning muhim komponenti	225
To'ymurodova Dilnoza Dilmurodovna	Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirishning shart sharoitlari	229
IQTISODIYOT		
Sayfulloyev Oybek Olimovich	Agroturizm sohasiga investitsiyalarni jalb etishni boshqarish mexanizmini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari	234
Salixov Saidamir Alisher o'g'li	Mamlakat oziq - ovqat eksporti xajmini oshirishda korporativ logistikani qo'llash tamoyillari	242
FALSAFA		
Turdiyev Bexruz Sobirovich	Demokratik jamiyat rivoji va ma'naviy yangilanishlarning dialektik aloqadorligi	246
Shirinov Anvar Qanoatovich	Inson kapitali g'oyalarning amalga oshirilishi yangi ijtimoiy-siyosiy voqe'lik sifatida	253

Shirinov Anvar Qanoatovich

Buxoro davlat universiteti "Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası" dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
anvarsh@yahoo.com

INSON KAPITALI G'OYALARINING AMALGA OSHIRILISHI YANGI IJTIMOIY-SIYOSIY VOQELIK SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada inson taraqqiyoti g'oyalarining amalga oshirilishi yangi ijtimoiy-siyosiy voqelik sifatida tahlil etilgan. Inson taraqqiyotida inson kapitali, kliodinamika, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy siyosat, tenglik, salomatlik, inson kapitali, erkin ommaviy axborot vositalarining roli ko'rib chiqilgan. Barqaror rivojlanishning vazifasi qashshoqlikka barham berish, ishlab chiqarish va iste'mol qilishning beqaror modellarini o'zgartirish, tabiiy resurslar bazasidan ratsional foydalanish va uni muhofaza qilish hisoblanishi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, inson taraqqiyoti, kliodinamika, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy siyosat, tenglik, salomatlik, inson kapitali.

Аннотация. В данной статье анализируется реализация идей человеческого развития как новой социально-политической реальности. Рассмотрена роль человеческого капитала, клиодинамики, цифровых технологий, социальной политики, равенства, здравоохранения, человеческого капитала, свободных СМИ в развитии человеческого потенциала. Отмечается, что задачей устойчивого развития является ликвидация бедности, изменение нестабильных моделей производства и среды обитания, рациональное использование природно-ресурсной базы и ее сохранение.

Ключевые слова: устойчивое развитие, человеческое развитие, клиодинамика, цифровые технологии, социальная политика, справедливость, здоровье, человеческий капитал.

Annotation. this article analyzes the implementation of human development ideas as a new socio-political reality. The role of human capital, cliodynamics, digital technology, social policy, equality, health, human capital, free mass media has been considered in human development. It is noted that the task of sustainable development is to eliminate poverty, change unstable models of production and istemol, rational use of the natural resource base and its conservation is calculated.

Key words: sustainable development, human development, cliodynamics, digital technologies, social policy, justice, health, human capital.

Kirish. Jahonda jadal sur'atlarda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar inson taraqqiyoti konsepsiyasiga barqaror taraqqiyot, resurs-tejamkor texnologiyalarning tatbiq etilishini, adolatli ijtimoiy siyosat yurgizish strategiyalardan muvofiqini tanlashni va ijtimoiy davlatning asoslarini mustahkamlashni taqozo etmoqda. Inson taraqqiyoti strategiyalarining takomillashuvi ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy aloqalar va mintaqaviy munosabatlarni rivojlantirish, yoshlarning salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur sharoit yaratish, ilm-fan, ta'lim sohalarini yangi bosqichga ko'tarishni talab etadi. Inson kapitalini rivojlantirishning xalqchil davlat qurish, resurs tejamkor texnologiyalardan foydalanish, ma'naviy va ma'rifiy islohotlar izchilligini ta'minlash va aholining turli qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga oid tamoyillarining ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini ochib berish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar. Tadqiqotning obyekti sifatida Markaziy Osiyo mamlakatlarining rivojlanish strategiyalari hamda inson kapitalini rivojlantirishga oid olib borayotgan islohotlar jarayoni tanlab olingan. Maqolada analiz va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, kontent analiz, retrospektiv tahlil, dialektik, sinergetik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Barqaror rivojlanishning vazifasi qashshoqlikka barham berish, ishlab chiqarish va istemol qilishning beqaror modellarini o'zgartirish, tabiiy resurslar bazasidan ratsional foydalanish va uni muhofaza qilish hisoblanadi.

Inson taraqqiyoti zamonaviy yondashuvlar xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganib kelinmoqda. Inson taraqqiyoti, kapitali, farovonlik masalasini barqaror rivojlanishdagi tendensiyalarni tahlil etish kontekstida M.Haq, S.Anand va A.Sen, S.Fukuda-Parr inson taraqqiyoti indekslarini, F.Starr mintaqadagi inson taraqqiyotini retrospektiv asoslarini, E.Olvors madaniy muassasalar holatini, P.Frankopan inson taraqqiyotining kliodinamikasini, B. Valsh, L.De Florio va M.Bernxem inson taraqqiyotida oila muammolarini, V. Brayen, A.Masgrova va J. Pauerslar inson taraqqiyotida raqamli texnologiyalar va "yashil iqtisodiyot"ni hamda J. Tilak inson kapitalining rivojlanishida ta'lim tizimini, S. Mexrotra inson kapitalidagi to'siqlarni, S. Peyruz taraqqiyot dilemmalarini, X. Seilo inson farovonligida tenglik, E. Stanton inson kapitali va tenglik rolini ko'rib chiqqanlar.

Muhokama va natijalar. Inson taraqqiyoti to'g'risidagi turli yondashuvlar, inson kapitali, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va uning inson taraqqiyoti bilan dialektik aloqadorligi, ijtimoiy himoya, Palma nisbati, inson erkinliklari va va aholining jamoat ishlarida qatnashishi, gender omillarini qamrab olgan rivojlanish indeksleri tadqiq etilgan. Inson taraqqiyoti bu oddiy kishilarning kim bo'lishlari, nima qilishlari va qanday yashay olishlarida haqiqiy erkinlikdir. Inson taraqqiyoti tushunchasining rivojlanishi miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Sharq Uyg'onish davrida Markaziy Osiyoning yetuk mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy [1], Abu Ali ibn Sino asarlarining asosiy markazida inson muammolari turgan. Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro davrida inson taraqqiyoti masalalari o'rganilgan. Navoiy vazir sifatida, Boyqaro amir bo'lib Xurosondagi aholining manfaatlarini yo'lida xizmat qilishgan.

Buning vorisiylik tamoyilini Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev tashabbusi bilan 2020 yil 20 aprelda xalqimizning tarixiy qadriyatlarini, mehr-saxovat va himmat kabi yuksak fazilatlarini inobatga olgan "Saxovat va ko'mak" umumxalq harakati faoliyati yo'lga qo'yilganligi misolida ko'rishimiz mumkin. Ma'rifatparvarlar davrida inson, uning xavfsizligi muammolari falsafiy jihatdan tadqiq etilib, fransuz olimi J.J. Russo, xalqning baxt-saodati va farovonligi masalalarini o'rgangan. Nemis mutafakkiri I. Kant insonning taraqqiy etishini belgilab beruvchi muassasalar qatorida ta'lim, fan va madaniyat sohalarining ahamiyati borligini va unda doimo bunyodkor ibtido ustun ekanligini qayd etadi [3]. A. Sen, A. Marshal, M. Haq va J. Nayt inson omilining funksional ta'limoti izdoshlaridir. G. Bekker, T. Shultz, J. Forrester inson taraqqiyotida institusional-reformistik ta'limotning namoyandalari hisoblanishadi.

P.Frankopanning qayd etishicha, "inson taraqqiyoti konsepsiyasi strategiyalarining falsafiy asosida inson taraqqiyotning obyekt deb bilinadi. Bu tushuncha kishilarning o'z salohiyatlarini amalga oshirishlari uchun ularning imkoniyatlarini kengaytirish, ularni o'z taraqqiyotlari yo'lida faol ishtirok etishlarining ta'minlanishini o'z ichiga oladi. Inson taraqqiyoti malaka, bilim va ijodkorlikni rivojlantirishni qamrab oladi".

Inson taraqqiyotining salohiyati konsepsiyasiga ko'ra davlat iste'mol, imkoniyatlar, ta'lim sohasidagi tenglikni ta'minlaydi va sog'liqni saqlash sohasidagi kerakli minimumni qanoatlantiradi. Sharqda insonning yashab turgan muhitidagi ijtimoiy mavqei, mahallaning inson taraqqiyotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratiladi [5]. Hind olimi S. Mexrotraning fikricha, "inson taraqqiyoti bo'yicha hisobotlar inson taraqqiyotining bir necha indekslarini o'z ichiga oladi. Inson taraqqiyoti indeksi o'z ichiga uzoq umr ko'rish, bilim va daromadlarni (umr ko'rish uzoqligi, katta yoshdagi kishilarning savodxonligi, maktabga qatnagan yillari uzoqligi va xarid qilish qobiliyatidan kelib chiqib daromadlarini hisobga olgan holda hisoblanadi) nazarda tutadi" [6]. A. Senning fikricha, inson taraqqiyoti bu kishilarda mavjud bo'lgan erkinliklar doirasini kengaytirish jarayonidir. U 1989 yilda "insonning tanlash imkoniyatini kengaytirish" konsepsiyasini ishlab chiqqan. Ushbu konsepsiyaning falsafiy mohiyati asosida, barqaror rivojlanish asosida ekologik omillarni ijtimoiy-iqtisodiy hayotga integratsiya qilish nazarda tutilgan. Barqaror rivojlanishning asosiy komponentlari inson taraqqiyotining gumanitar va ijtimoiy rivojlanishning parametri

bo'lishi lozimligi ta'kidlangan [7]. Barqaror rivojlanish atamasi akademik V.I. Vernadskiyning XX-asrning 20-30 yillaridagi noosfera to'g'risidagi ta'limotiga borib taqaladi.

Markaziy Osiyoda Orol dengizining 40 ming km. kvadratga chekinib, yerlarning eroziyaga uchrashi ekologik tahdidlarning mavjudligini ko'rsatmoqda. Dengiz o'z hajmining 90 %ini yo'qotib, uning hajmi 115 mlrd. kub metr ga tushgan [10]. O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmanistonning dengizga yondosh hududlarida ekologik muhit keskinlashining oldini olish maqsadida turli tadbirlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda O'zbekistonda ITSI miqdorining yuksalishi kuzatilmoqda. XXI asrning boshiga kelib O'zbekiston ishlab chiqarish bo'yicha o'zining krizisdan oldingi darajasiga yetib BMT TDdagi reytingini yuksaltirdi. Inson taraqqiyoti konsepsiyasining o'ziga xos xususiyatlarida Sharq va G'arb mutafakkirlarning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida turlicha sharhlangan inson taraqqiyoti, inson taraqqiyoti konsepsiyasi, inson kapitali, insonning tanlov imkoniyatlari, inson taraqqiyoti indeksleri tushunchalarining bir-birini taqozo etishi, ulardagi dialektik ziddiyatli munosabatlar insonni taraqqiyotning obyektiga ekanligi bilan aloqadorligi isbotlandi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston fanida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'zbekiston san'atining vakili A.Jamolovning 2022 yilda xalqaro 56- Mendeleev nomli kimyo olimpiadasida oltin medalga sazovor bo'lganligi, bu olimpiadaning O'zbekistonda o'tkazilganligi mamlakatimiz fani va ta'limi yutuqlarining tan olinayotganligini ko'rsatmoqda. Shaxmat bo'yicha jahon chempioni R. Qosimjonov, N.Abdusattorovning natijalari (2021) O'zbekistonga nisbatan baholashning subyektivligini ko'rsatmoqda.

“Inson kapitali” tushunchasi inson taraqqiyoti konsepsiyasining asosiy ko'rsatkichidir. Amerikalik olim T. Shults “inson kapitali” g'oyasini ishlab chiqqan. Inson kapitali omilining ajratib ko'rsatilishi Markaziy Osiyo mamlakatlarida ta'lim, fan va sog'liqni saqlashning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirmoqda. T. Shultsning fikricha: “Inson kapitali – bu ishlab chiqarishning vositasi va uzoq muddatga mo'ljallangan predmet kabi ikki vazifani bajaruvchi bilim va malakalarning majmuidir”. Osiyoda amerikalik tadqiqotchilar qarashlardan farqli ravishda M. Haq inson taraqqiyoti nazariyasini ilmiy muomalaga kiritib, T.Shultsning bu qarashlarini tanqidiy baholagan. Bu olim iqtisodiy o'sish inson taraqqiyoti bilan doimo hamohanglikda faoliyat yuritmayotganligi muammosini o'rtaga tashlab inson taraqqiyoti va iqtisodiy o'sish omillari o'rtasidagi korrelyatsion munosabat muammolarini u ayollar, kichik etnik guruhlar va yoshlar masalalarida mavjudligini qayd etgan.

Bu maqsadda M. Haq, S.Anand, A. Marshall, E. Denison, L. Turou, Ya. Tinbergen, J. Forrester, K. Griffin, J. Nayt va A. Sen kabi olimlar inson taraqqiyotining muammolarini falsafiy mushohada etgan. Bu olimlar jamiyatning o'tish davrida muhitning inson taraqqiyotiga ta'siriga e'tibor qaratishgan. 2020 - yilgi tinchlik bo'yicha Nobel mukofotining Jahon Oziq-ovqat dasturiga berilishida BRMLarning Covid-19 pandemiyasi sharoitida har qachongidan ham dolzarblashganligini ko'ramiz. Mazkur dastur 2019 - yilda 88 mamlakatdagi ocharchilikdan aziyat chekkan 100 mln nafarga yaqin kishiga ko'mak ko'rsatgan. 2015 - yilda ocharchilikni bartaraf etish BRMLardan biri sifatida belgilangan. 2019 yilda urush va mojarolar natijasida 135 million kishi ocharchilikdan aziyat chekkan[12].

BMT Taraqqiyot Dasturi topshirig'iga ko'ra mustaqil ekspertlar guruhi tomonidan tayyorlangan Butunjahon hisobotida (2013) Inson taraqqiyoti konsepsiyasi faqatgina inson taraqqiyoti indeksi bilan tugamaydi, deb ko'rsatilgan. Bunda Jini indeksi (GINI) mavjud bo'lib, u mamlakat ichida kishilar yoki oilalar o'rtasida daromadning (yoki iste'molning) teng taqsimlanganligi ko'rsatkichidir. Mazkur ko'rsatkichga ko'ra, Qozog'iston 2015 yilda 0.269 bilan mintaqada yetakchilik qilgan [13]. Qirg'iziston 0.290 Tojikiston 0.340, Jahon bankining yangi qabul qilingan mezonlariga ko'ra, kun davomida 1.25 AQSh dollaridan kam daromad oladigan kishi qashshoqlikda yashovchi deb hisoblanadi. Palma nisbati aholining eng boy 10 % aholisi ixtiyoridagi YaMMdagi hissasining kambag'al 40 %ning hissasiga bo'linishida o'z aksini topadi.

Markaziy Osiyoning tarixan shakllangan an'analari va mentalitetiga ko'ra jinslar tengligi muhim rol o'ynaydi. “Gender omillarini qamrab olgan holdagi rivojlanish indeksi” ishlab

chiqilgan. Mintaqa davlatlaridagi reproduktiv salomatlik va oilaning rejalashtirilishi masalalari Markaziy Osiyo davlatlari uchun hal qilinishi kerak bo'lgan muammolardan hisoblanadi. Bunda salomatlik va uning inson taraqqiyotidagi ahamiyati kattadir.

XX asrning yutuqlari bo'lgan biotexnologiyalar, biometrika, simsiz texnologiyalar, DNK tahlili, muqobil energiya bilan ishlovchi dvigatellar, kompyuter, lazer, gen tadqiqotlari, nanotexnologiyalar, global moliyaviy tizimlar, prosessor va kompyuter chiplari, raqamli qurilmalar, koinot tadqiqotlari, optik tola, yo'ldosh televideniyesi, radio, skanerli texnologiyalarning kashf etilib, hayotning barcha sohalariga kirishi negizida insonning barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadi turibdi. AQSh, Germaniya va Fransiya kabi mamlakatlarda ham inson omili dolzarb hisoblanadi. Nyu-Yorkda Garlem, Parijda Klisi syu Bua va Berlinda Shyonefeld kabi muammoli kvartallar borki, ulardagi inson taraqqiyoti darajalari Afrika ko'rsatkichlarini takrorlaydi.

BMTning Jahon Oziq-Ovqat Dasturi ma'lumotlariga ko'ra, 2016 - yilda El-Nino ta'sirida Malavi, Zimbabveda 40 mln.dan ziyod kishi qurg'oqchilikdan aziyat chekdi[14]. 2022 - yil fevralda Turkiya va Suriyada halokatli zilzila 50 mingdan ziyod kishining hayotiga zomin bo'ldi[15]. Hozirgi kunda jahon aholisi bundan o'n yil oldingidan yaxshiroq yashamoqda. 5 yoshgacha bo'lgan bolalar orasida o'limi darajasi har ming tug'ilishdan 106 tadan 2016 - yilda 41 ga tushib, kutiladigan umr o'rtacha 3 yilga uzaygan. Ocharchilikdan qiynalayotgan aholi soni 2015 yilgi 777 mln.dan 2017 - yilda 821 mln.ga oshgan. 150 mln. bola esa rivojlanishdan orqada qolgan [16]. Dunyo miqyosida savodxonlik darajasi oshib, boshlang'ich maktabni yakunlaganlar soni 1999 - yilgi 83%dan 2015 - yilda 90%ga yetgan. Jahonda mavjud trendlarga qaraganda, 1970-2023 yillarda o'rtacha umr davomiyligi 59 dan 73 yilga, aholining boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olinganligi darajasi 55 %dan 70 %gacha oshgan.

Hozirgi kunda jahonda suv tovar sifatidagi xususiyatini o'zida ifoda etmoqda. 2019 yilda dunyoda suv savdosi 5432 mlrd kub metrni tashkil qilib, 1960 yilgi darajaning 3 baravariga ko'tarilganligini ko'rish mumkin. BMTning 2007/2008 yilgi inson taraqqiyoti bo'yicha ma'lumotlariga ko'ra, global isish natijasida sohilbo'yida yashovchi 332 mln kishi ekologik qochoqlar sirasiga kirib, jahonda 1,8 mlrd kishi ichimlik suvidan mahrum bo'lgan. Jahon Iqtisodiy Forumi loyihasida 2030 - yilda ko'ra suvga bo'lgan kutiladigan talab va taklif o'rtasida 40% kamayish qayd etiladi.

Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyatining ichimlik suvi bilan ta'minlanish tizimini takomillashtirishda Osiyo Taraqqiyot Banki krediti jalb qilindi. BMT TD, Shveysariya Taraqqiyot va hamkorlik agentligi va O'zbekiston ishtirokida 2010-2013 yillarga mo'ljallangan qiymati 1.2 mln. AQSh dollari bo'lgan "Zarafshon daryosi havzasida suv resurslaridan integratsiyalangan foydalanish va suvni tejash rejasi" amalga oshirilmogdi. Jahon banki Direktorlar kengashi 2012 yil 13 dekabrda "Buxoro viloyatining Qorako'l va Olot tumanlarini ichimlik suvi bilan ta'minlashni yaxshilash" loyihasi asosida O'zbekistonga Xalqaro tarraqqiyot uyushmasining imtiyozli 53.2 mln SDR (82.0 mln. AQSh doll.)ga teng kreditni ma'qulladi. Loyiha 2013-2021 yillarda amalga oshirilib, jami 139021,51 mln. AQSh doll.ni tashkil etdi.

QS Supplies Yale universitetining Ekologik samaradorlik indeksiga asosan (Environmental Performance index) mintaqa mamlakatlaridagi inson xavfsizligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lgan ichimlik suvi sifat ko'rsatkichlariga ko'ra O'zbekiston 54, Qozog'iston 56, Turkmaniston 47,7, Tojikiston 31,7, Qirg'iziston 47 ballga ega bo'lgan.

Jahonda ishsizlarning soni oshib 2009 yilda 199 mln., 2010 yilda 240 mln. va 2022 yilda 210 mln. kishini tashkil etgan. Xalqaro Mehnat Tashkiloti ma'lumotiga ko'ra ularning 13 foizi 24 yoshgacha bo'lgan kishilardir. Buni jahon hamjamiyati tomonidan 1978 yil 12 sentyabrda Olmaotada qabul qilingan "Sog'liq Deklaratsiyasi" misolida ko'rsatishimiz mumkin. O'zbekiston Jahon Banki bilan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga mos ravishda 2026 yilga qadar Mamlakat dasturini shakllantirdi. Jahon banki hozirgi kunda mamlakatda 5.26 mlrd AQSh dollariga teng loyihalarni tatbiq etgan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 25 noyabrdagi "Jahon bankining Xalqaro taraqqiyot uyushmasi

va Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalari banki ishtirokida “Qishloq infratuzilmasini rivojlantirish” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga asosan, 2020 yildan boshlab respublikaning 5 ta viloyatida loyihalar amalga oshirilmoqda. “Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-3751 conli 2006 yilning 11 maydagi Prezident Farmonining e‘lon qilinishi mamlakatimizda inson taraqqiyoti masalalarida muhim voqea bo‘ldi. Bu mamlakatimizda mintaqalarni ijtimoiy, iqtisodiy rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda.

2018 yil 27-28 may kunlari Nukus, Urganch va Ashgabat shaharlarini qamragan tuzli shamollar mintaqada ko‘plab ishlar amalga oshirilishi lozimligini anglatadi^[17]¹². Havoga changtuz ko‘tarilishining oldini olishda Orol dengizining qurigan 350 ming gektar maydoniga 2018 yil dekabrda saksovul va sho‘rga chidamli o‘simliklar ekildi. 2018 yil 1 yanvardan davlat xizmatlari markazlari faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi natijasida fuqarolarga turli masalalarda katta yordam ko‘rsatilishi yo‘lga qo‘yildi. 2022 yilda axborotlarning ochiqligi Open Data Inventory (ODIN) indeksida O‘zbekiston jahonda 38-o‘rinni, Tojikiston 123-, Turkmaniston 192-, Qirg‘iziston 92-, Qozog‘iston 48- o‘rinni egallaganligi respublikamizda ushbu sohadagi ijobiy o‘zgarishlardan dalolat beradi¹³.

Bugun mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi asosida “Bir million dasturchi” loyihasi asosida 500 ming kompyuter dasturlash asoslariga o‘qitilmoqda¹⁴. BMTning 2015 yil sentyabrdagi Sammitida 191 davlat tomonidan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari qabul qilinib, bunda 17 ta asosiy vazifa qayd etilgan. Bular inson omilining rivojlanishi uchun qulay sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Bular quyidagilardir:

“1) qashshoqlikni bartaraf etish; 2) ocharchilikni yo‘qotish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash; 3) sog‘lom hayot va farovonlikni ta‘minlash; 4) inklyuziv va teng ta‘lim imkoniyatlarini ta‘minlash; 5) gender tengligi va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash; 6) ichimlik suvi va sanitariya sharoitlarining ta‘minlash; 7) arzon, barqaror va zamonaviy energiya ta‘minotini ta‘minlash; 8) inklyuziv iqtisodiy taraqqiyot, munosib ish bilan ta‘minlanish; 9) kuchli infratuzilmani barpo etish, barqaror sanoatlashuv va innovasiyani qo‘llab-quvvatlash; 10) mamlakat ichida va davlatlararo tengsizlikni kamaytirish; 11) aholi manzilgohlarini barqarorlashtirish; 12) iste‘mol va ishlab chiqarishni ta‘minlash; 13) iqlim o‘zgarishi va uning ta‘sirilariga qarshi kurash; 14) barqaror taraqqiyotga erishishda okean va dengiz resurslaridan barqaror foydalanish; 15) Yer ekotizimlarini muhofaza etish, cho‘llashishga qarshi kurash, bioxilma-xillikning yo‘qolishini to‘xtatish; 16) inklyuziv jamiyatni targ‘ib etish, samarali inklyuziv muassasalarni barpo etish; 17) global sherikchilik”¹⁵. Bu 17 maqsadni amalga oshirishda o‘z navbatida 2030 yilga kelib 169 vazifani hal etish lozim. Bulardan ikkinchi maqsadni inobatga olmaganda, qolganlari Markaziy Osiyo davlatlari oldida turgan dolzarb muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Bu Deklaratsiyaga ko‘ra jahonning barcha mamlakatlari 2030 yilgacha bu vazifa va muammolarni yechishlari talab etiladi.

Xulosa. Markaziy Osiyo davlatlarida inson taraqqiyoti konsepsiyasini amalga oshirishning xususiyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil) masalasini o‘rganish va tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: Inson taraqqiyoti konsepsiyasining kun tartibida bo‘lishi ikki qutbli dunyoning barham topib, O‘zbekistonning mustaqillikka erishganligi bilan izohlanadi. Bu konsepsiya ijtimoiy-iqtisodiy muammolar ko‘p bo‘lgan Janubiy Osiyoda shakllanishiga qaramasdan, uning ba‘zi mezonlari Markaziy Osiyoning davlatlari uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Barqaror rivojlanish g‘oyalarining amalga oshirilishini ta‘minlashda barcha davlatlar – boy davlatlar bo‘ladimi yoki kambag‘al davlatlar bo‘ladimi, qo‘yilgan maqsadga erishishda har bir insonga imkoniyatlarning iloji boricha keng diapazonini taklif etadigan xohishni namoyon qilishlariga zamin hozirlamoqda. Bunda Markaziy Osiyoning inson kapitali ko‘rsatkichlari

¹²<https://www.rferl.org/a/toxic-aral-sea-salt-storm-sweeps-over-parts-of-uzbekistan-turkmenistan/29257503.html>. // It's Raining Salt: Toxic Aral Sea Storm Sparks Health Fears In Central Asia //

¹³<https://odin.opendatawatch.com/Report/countryProfileUpdated/UZB?year=2022>

¹⁴ <https://lex.uz/docs/5030957>

¹⁵ <https://sdgs.un.org/goals>. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development

bajarilishi lozim bo'lgan vazifalarni belgilab beradi. Mintaqadagi inson taraqqiyoti salohiyatidan zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilgan holda yanada samarali foydalanishlari lozimdir. Mintaqa davlatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohalariga ijtimoiy injiniringning zamonaviy metodlari, shu jumladan, zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalardan keng foydalanishni joriy etish lozimligini ko'rsatmoqda. Mintaqadagi davlatlarning bir-birlarida mavjud bo'lgan tabiiy boyliklardan birgalikda foydalanishlari, bu transport, neft-gaz sohasi, gidroresurslarni ham nazarda tutadi. Mavjud iqtisodiy qiyinchiliklar ijtimoiy sektorga ajratiladigan transfertlar hajmini kamaytirishi mumkin. Buning oldini olish maqsadida mukammal ijtimoiy strategiyalar ishlab chiqilishi lozimligini bildiradi. Bu inson kapitalini rivojlantirishda asos vazifasini o'taydi. Inson taraqqiyoti konsepsiyasida aholining yoppasiga ta'lim muassasalariga jalb qilinishi lozimligi nazarda tutilsa, Markaziy Osiyo uchun keyingi bosqich bo'lgan o'rta maktabdan keyingi ta'lim masalalari dolzarbdir. Aholining barcha qatlamlarining maorifi, hayot darajasi, tabiiy zahiralarga egalik qilish va undan foydalanishi mintaqa davlatlari uchun dolzarbdir. Mintaqadagi davlatlarning rivojlanish strategiyalari BMTning BRMLarni qabul qilgan holda ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash va kadrlarning malakasini oshirish kabi masalalarni hal qilishlari inson kapitalining rivojlanishiga zamin hozirlaydi. Xalqaro hamjamiyat, investorlar, erkin ommaviy axborot vositalarining mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlarining inson taraqqiyoti masalalaridagi uzviy hamkorligi talab etiladi. Mintaqa davlatlari inson taraqqiyoti muammolarini yechishda o'z resurslariga maksimal darajada tayanib, o'zaro hamkorlikni yanada rivojlantirishlarining substansional mohiyati ochib berilgan.

Mintaqada tez tarqalish xususiyatiga ega bo'lgan kasalliklarning oldini olish va buning yagona muvofiqlashtiruvchi markazini tashkil qilish kerak. Inson taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar: ishsizlik, hayot standartlarining pasayishi, o'quvchi-yoshlarda maktabga qatnashishning pasayishini oldindan aniqlab, uni bartaraf etish tadbirlarini qo'llaydigan ixtisoslashgan davlat dasturlarini ishlab chiqish ehtiyojini tug'dirmoqda. Jahon tajribasidan kelib chiqqan holda elektron hukumat tamoyillarini joriy qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, o'z navbatida mintaqa mamlakatlarida o'zining ijobiy samarasini berib, u turli byurokratik sarf-xarajatlarni kamaytirishga olib keladi. Inson taraqqiyotini ta'minlovchi alohida tashkilotni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi poytaxti Toshkentda BMT shafe'ligida inson taraqqiyoti masalalarini muvofiqlashtiruvchi mintaqaviy markaz faoliyatini tashkil qilish kerak;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абу Наср ал-Форобий. Афлотун фалсафаси. // Рус тилидан У.Отажон таржимаси. Jahon adabiyoti. –Тошкент: 2009. –№ 6. –Б. 142.
2. Руссо Ж.Ж. Халқ бахти ҳақида // (Рус тилидан А. Абдуқодиров таржимаси). Жаҳон адабиёти. – Тошкент: 2012. – №8(184). – Б. 156-166.
3. Кант И. К вечному миру. – Москва: Рипол-Классик, 2020. –С. 221.
4. Frankopan P. The new Silk Roads. The present and future of the world. –London: Bloomsbury, 2018. –P. 126.
5. Haq M. The Human Development Paradigm. –New Delhi: Oxford University Press, 1995. – P.27.
6. Mehrotra S. Seizing the Demographic Dividend. Policies to Achieve Inclusive Growth in India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 422 p.
7. Sen A. Development as freedom. –New York: Oxford University Press, 1999. –2-3 pp.
8. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. –М: Айрис-пресс, 2013. – С. 224-226.
9. Greenberg I. La mer d'Aral renaît grace a un grand barrage // Courier International.– Paris: 2006. -№ 811. –47-50 pp.
10. <http://www.asiawaterwire.net/node/329>. // Giant Turkmen Lake Sets Off Environmental Alarms